

تبیین جامعه شناختی سهم سرمایه اجتماعی در تحرک اجتماعی

سحر خسروی^۱، علیرضا محسنی تبریزی^۲، حسین آقاجانی مرساء^۳

چکیده

تحرک اجتماعی یکی از موضوعات مهم در حوزه اجتماعی است که با توجه به پیامدهایی که در سطح خرد و کلان به دنبال دارد از گذشته مورد توجه بسیاری از صاحب نظران قرار گرفته است. از اینرو در این مقاله به تبیین جامعه شناختی سهم سرمایه اجتماعی در تحرک اجتماعی پرداخته شده است. روش پژوهش پیمایش و تکنیک گردآوری اطلاعات پرسشنامه بوده است. جامعه آماری آن شامل شهروندان بالای ۳۵ سال شهر شیراز می باشد که از این جامعه ۳۹۵ نفر از طریق فرمول کوکران انتخاب شده اند. در این پژوهش جهت بررسی تاثیر سرمایه اجتماعی بر تحرک اجتماعی از نظریه بوردیو استفاده شده است. بر این اساس سرمایه اجتماعی در سه بعد اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی و انسجام اجتماعی و پیوند گروهی مورد توجه قرار گرفته است. نتایج تحقیق نشان داد که میانگین تحرک اجتماعی در میان جمعیت نمونه کمتر از حد متوسط می باشد (۱/۷۵). همچنین در میان مولفه های سرمایه اجتماعی میانگین اعتماد اجتماعی کمتر از سایر مولفه ها بوده است (۲/۰۶). بین سرمایه اجتماعی و تحرک اجتماعی همبستگی معنی دار و مثبت وجود داشته است. در میان ابعاد سرمایه اجتماعی بین مشارکت اجتماعی و تحرک اجتماعی همبستگی معنی دار مشاهده نشد ولی بین اعتماد اجتماعی و پیوند گروهی با تحرک اجتماعی همبستگی معنی دار و مثبت نشان داده شد. همچنین در میان متغیرهای فردی و جمعیتی بین سن، تحصیلات، وضعیت فعالیت، منطقه مسکونی، وضعیت مهاجرت و تحرک اجتماعی رابطه معنی دار مشاهده گردید. مقدار ضریب تعیین نشان داد که ۴۷ درصد تغییرات تحرک اجتماعی به وسیله متغیرهای مستقل وارد شده در معادله رگرسیونی تحلیل قابل تبیین می باشد.

واژگان کلیدی: تحرک اجتماعی، سرمایه اجتماعی، مشارکت اجتماعی، اعتماد اجتماعی، پیوند گروهی.

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۱۰/۱۹

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۰۳/۳۱

^۱ دانشجوی دکتری جامعه شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (Email: Khosravisahar2020@yahoo.com)

^۲ استاد گروه جامعه شناسی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، ایران (نویسنده مسئول) (Email: mohsenit@ut.ac.ir)

^۳ دانشیار جامعه شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (Email: Hos.Aghajani@iauctb.ac.ir)

مقدمه

یکی از مسائل مطرح در جوامع انسانی موضوع تحرک اجتماعی^۱ است که از دیرباز مد نظر بسیاری از صاحب‌نظران و اندیشمندان علوم اجتماعی بوده و در خصوص چگونگی و پیامدهای آن تحقیقات متعددی انجام شده است. اهمیت موضوع تحرک اجتماعی برای صاحب‌نظران از آن جهت است که نابرابری‌های ساختاری جامعه بدون مطالعه تحرک اجتماعی شناخته نخواهد شد. از سویی دیگر با شناخت درست آن می‌توان بسیاری از مشکلات اجتماعی را در سطوح مختلف و به ویژه در زمینه قشربندی حل نمود.

تحرک اجتماعی، اصطلاحی در دانش جامعه‌شناسی است که به حرکت افراد و گروه‌ها بین موقعیت‌های اجتماعی و اقتصادی مختلف اطلاق می‌شود (رفیع‌پور، ۱۳۹۲: ۵۴) و ناظر به تغییرات وضعیت تعلق طبقاتی افراد در جوامع بوده و زمینه‌ها، علل و انواع این تغییرات را مطالعه می‌کند. مع الوصف این واژه، حرکت مکانی و جغرافیایی را در بر نمی‌گیرد (تقوی، ۱۳۸۹: ۵۵).

امروزه اهمیت مفهوم تحرک اجتماعی به عنوان معیار عدالت اجتماعی افزایش یافته است و از آن به عنوان معیاری از فرصت‌ها در جهانی که پیامدهای برابری ندارد یاد می‌شود. بنابراین تحرک اجتماعی همبستگی نزدیکی با مفاهیمی چون نابرابری، محرومیت، برخورداری اجتماعی، طبقه و قشربندی اجتماعی دارد. همچنان که میلر^۲ استدلال می‌کند تغییرات مربوط به تحرک اجتماعی جنبه‌های از مفهوم برابری فرصت‌ها می‌باشد که خود یکی از چهار اصل بنیادی عدالت اجتماعی در کنار حقوق شهروندی برابر است و در مجموع نوعی ضمانت حداقلی حقوق اجتماعی و توزیع منصفانه حقوق اجتماعی اضافی به حساب می‌آید که خارج از حقوق شهروندی و حداقل حقوق اجتماعی مطلق قرار می‌گیرد (هارکر^۳، ۲۰۰۱).

آنچه مسلم است تحرک اجتماعی مانند دیگر پدیده‌های اجتماعی تحت تاثیر عواملی است که البته شدت و ضعف تاثیرگذاری این عوامل در جوامع مختلف متفاوت است. در این میان آنچه اهمیت دارد شناسایی عوامل تاثیرگذار و میزان شدت تاثیرگذاری آن و در صورت لزوم هدایت موضوع تحرک اجتماعی در مسیری منطقی است. طبق تحقیقات مختلفی که از سوی پژوهشگران انجام شده است عوامل متعددی چون حجم خانواده، نژاد، قومیت، تحصیلات، جنسیت، ازدواج و... می‌توانند بر میزان تحرک اجتماعی افراد اثر بگذارند. چنانکه در تحقیقات مختلف به تاثیر هر یک از این عوامل اشاره شده است.

کازمی‌پور (۱۳۷۸) در مطالعه خود عوامل عمده دخیل در تحرک اجتماعی را شامل حجم خانواده، نژاد، قومیت، جنسیت، حق تقدم فرزندان، تحصیلات، ازدواج، چشم پوشی از منافع آتی به خاطر منافع آتی، برنامه‌های دولتی و اصل و نسب خانوادگی معرفی کرده است. مقدس (۱۳۷۴) در مطالعه خود مهم‌ترین عامل در تحرک اجتماعی را تحصیلات معرفی می‌کند. نتایج قائمی زاده (۱۳۸۶) نشان داد که در زمینه تحرک درون نسلی از بین متغیرهای مختلف صرفاً سه متغیر تحصیلات فرد، شغل پدر و شغل اول فرد بر روی وضعیت شغل کنونی مؤثر بوده‌اند (قائمی‌زاده، ۱۳۸۶: ۱۲۷).

در کنار عوامل مختلفی که در این میان از گذشته حائز اهمیت و توجه می‌باشد، می‌توان به سرمایه اجتماعی^۴ اشاره کرد. سرمایه اجتماعی از نظر بوردیو شامل مجموعه‌ای از منابع بالفعل یا بالقوه است که با مالکیت یک شبکه با دوام از روابط کم و بیش نهادینه شده از آشنایی و شناخت متقابل و دو جانبه، پیوند یافته است. به عبارت دیگر عضویت در یک گروه، هر یک از اعضایش را از پشتیبانی سرمایه جمعی برخوردار می‌سازد؛ صلاحیتی که آنان را سزاوار «اعتبار» به معنای مختلف کلمه می‌کند (بوردیو، ۱۹۸۶: ۲۸۴-۲۴۹). یکی از دلایل اهمیت پرداختن به این نوع سرمایه پیامدهایی است که فقدان آن به دنبال دارد. در صورت فقدان سرمایه اجتماعی، سایر سرمایه‌ها اثربخشی خود را از دست می‌دهند و بدون سرمایه اجتماعی، پیمودن راه‌های توسعه و تکامل فرهنگی و

^۱ Social mobility

^۲ Miller

^۳ Harker

^۴ Social capital

اقتصادی ناهموار و دشوار می‌نماید. از اینرو موضوع سرمایه اجتماعی به عنوان یک اصل محوری برای دستیابی به توسعه محسوب می‌گردد (الوانی و شیروانی، ۱۳۸۲: ۱۴۷).

با توجه به اهمیت و ضرورت بررسی پیامدهای متغیر سرمایه اجتماعی در زمینه‌های مختلف به ویژه در جامعه کنونی و از سویی با توجه به تاثیر شکل و نوع تحرک اجتماعی و آثار و نتایج آن در سطوح خرد و کلان برای فرد و سیستم اجتماعی، در مقاله حاضر به بررسی رابطه میان سرمایه اجتماعی با تحرک اجتماعی در جامعه مطالعاتی پرداخته شده است. همچنین در نظر است میزان اثرگذاری هر یک از مولفه‌های سرمایه اجتماعی بر تحرک اجتماعی افراد مورد بررسی قرار گیرد.

اهداف تحقیق

- ✓ بررسی سهم سرمایه اجتماعی در تحرک اجتماعی
- ✓ بررسی سهم انسجام اجتماعی و پیوند گروهی در تحرک اجتماعی
- ✓ بررسی سهم مشارکت اجتماعی در تحرک اجتماعی
- ✓ بررسی سهم اعتماد اجتماعی در تحرک اجتماعی

چارچوب نظری

بورديو^۱ معتقد است که سرمایه در چندین شکل اساسی ظاهر می‌شود: ۱- سرمایه اقتصادی، ۲- سرمایه فرهنگی، ۳- سرمایه اجتماعی و ۴- سرمایه نمادین. توزیع این سرمایه‌ها تعیین‌کننده موقعیت طبقاتی عینی فرد در نظام اجتماعی است. به عبارت دیگر، ساخت طبقاتی از طریق ترکیب انواع سرمایه‌ها در سطح گروه‌ها مشخص می‌شود. از نظر بورديو سرمایه اجتماعی عبارت است از مجموع منابع فیزیکی یا غیرفیزیکی در دسترس فرد یا گروهی که دارای شبکه نسبتاً بادوامی از ارتباطات نهادینه شده با آشنایی‌های دوجانبه و محترم هستند (فیلد، ۱۳۸۶: ۲۳).

کاربرد سرمایه اجتماعی در نزد بورديو بر این درک استوار است که افراد چگونه با سرمایه‌گذاری بر روابط گروهی، وضعیت اقتصادی خود را در یک فضای اجتماعی سلسله‌مراتبی بهبود می‌بخشند. از این جهت می‌توان رویکرد او را ابزاری، فردگرا و متأثر از تئوری سرمایه مارکس و بیشتر تضادگرا تلقی کرد (توسلی و موسوی، ۱۳۸۲: ۱۰). به نظر کلمن سرمایه اجتماعی شی واحدی نیست بلکه انواع چیزهای گوناگونی است که دو ویژگی مشترک دارند: الف- همه آنها شامل جنبه‌ای از یک ساخت اجتماعی هستند (عناصر و پیوندهایی که حیات اجتماعی را تداوم می‌بخشند). ب- واکنش‌های معین افرادی را که در درون ساختار هستند اعم از اشخاص حقیقی یا عاملان حقوقی، تسهیل می‌کند و دستیابی به هدف‌های معین را که در نبود آن دست‌نیافتنی خواهند بود امکان‌پذیر می‌سازند. به نظر کلمن سرمایه اجتماعی به لحاظ هنجاری و اخلاقی خنثی است، یعنی نه مطلوب است و نه نامطلوب و صرفاً با فراهم کردن منابع لازم، وقوع کنش‌ها را امکان‌پذیر می‌سازد (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۶۲). پاتنام^۲ سرمایه اجتماعی را مجموعه اعتماد، هنجارها و شبکه‌های پیوند که همکاری را برای سود متقابل تسهیل می‌کند می‌داند که نتیجه آن انواع متفاوتی از کنش‌های جمعی است (وینتر^۳، ۲۰۰۰: ۳). از نظر وی، اعتماد و ارتباط متقابل اعضا در شبکه، به عنوان منابعی هستند که در کنش‌های اعضای جامعه موجود است (پاتنام، ۱۳۸۰: ۲۹۶). به بیانی دقیق‌تر، سرمایه اجتماعی از طریق افزایش هزینه‌های بالقوه جداسازی؛ تقویت هنجارهای مستحکم بده‌بستان؛ تسهیل جریان اطلاعات، از جمله اطلاعات مربوط به شهرت کنشگران و تجسم موفقیت‌های گذشته سعی دارد به تحقق کنش جمعی کمک کند (پاتنام، ۱۹۹۳: ۱۷۳؛ به نقل از فیلد، ۱۳۸۶: ۵۴).

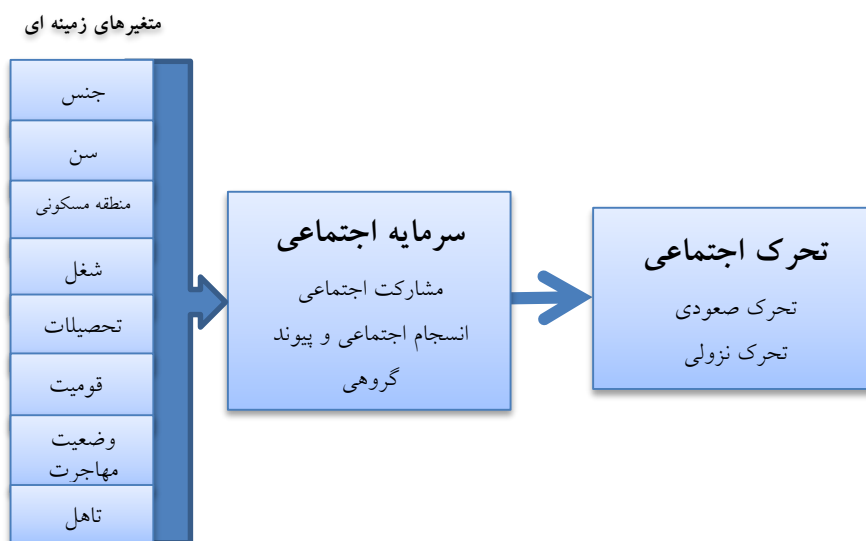
^۱ Bourdieu

^۲ Putnam

^۳ Winter

فوکویاما^۱ برخلاف دیگر نظریه پردازان صرفاً بر خصلت جمعی سرمایه اجتماعی تاکید کرده و آن را به منزله دارایی گروه‌ها و جوامع تلقی کرده است (توسلی، غلامعباس و موسوی، مرضیه، ۱۳۸۲: ۲۱). به نظر وی سرمایه اجتماعی را به سادگی می‌توان به عنوان مجموعه معینی از هنجارها یا ارزش‌های غیررسمی (صداقت، ادای تعهدات و ارتباطات دوجانبه) تعریف کرد که اعضای گروهی که همکاری و تعاون میان‌شان مجاز است در آن سهیم هستند (فوکویاما، ۱۳۸۵: ۱۲-۱۱). مهم‌ترین منابع سرمایه اجتماعی از نظر فوکویاما عبارت است از: خانواده و هنجارهای اجتماعی (همان منبع: ۱۰۶-۹۷). بارت^۲ سرمایه اجتماعی را یک شبکه ساختارگونه تعریف می‌کند. از نظر او سرمایه اجتماعی موجب سود و مزیت برای فرد می‌شود. از نظر وی بین ساختار روابط اجتماعی و تحرک اجتماعی رابطه وجود دارد. به عبارتی شبکه‌هایی که از تراکم بالایی برخوردار باشند از شکاف ساختاری و ارتباطات واسطه‌ای بیشتری برخوردار خواهند شد که خود منجر به شکل‌گیری روابط بین گروه‌های متفاوت و غیرهمگون می‌شود. در نتیجه اطلاعات گوناگون و متنوع نصیب افراد خواهد شد که در چنین صورتی امکان بهره‌مندی از فرصت‌ها و تحرک اجتماعی برای افراد به ارمغان خواهد آمد (بارت، ۲۰۰۰: ۸-۹). آراء ولمن^۳ به خوبی ساز و کار تاثیر سرمایه اجتماعی بر تحرک اجتماعی را نشان می‌دهد. از نظر او زمانی که فرد به برقراری ارتباط با انواع شبکه‌های اجتماعی می‌پردازد قادر خواهد بود کمک‌ها و حمایت‌های متنوعی را از اعضای شبکه‌اش دریافت کند. انواع این حمایت‌ها بر تحرک اجتماعی و سیر نردبان ترقی تاثیر خواهد داشت. پیوندهای گوناگون در جوامع امروزی حمایت‌های اجتماعی مختلفی را برای اعضای شبکه فراهم می‌سازد. بنابراین تنوع روابط، مالکیت وسیعی از حمایت‌های متنوع را برای فرد فراهم می‌آورد. حمایت‌های اجتماعی افراد را قادر می‌سازد تا توانایی رویارویی با مشکلات روزمره زندگی و بحران‌های زندگی را داشته باشند و به خوبی آنها را سپری کنند. به نظر ولمن منبع حمایت و اینکه چه نوع پیوندهایی چه نوع حمایت‌هایی را فراهم می‌کنند از اهمیت به سزایی برخوردار است (ولمن، ۱۹۹۲: ۲۱۹). در این پژوهش جهت بررسی متغیرها از نظریه بوردیو در خصوص سرمایه اجتماعی و تاثیر آن بر تحرک اجتماعی استفاده شده است.

مدل تحقیق

فرضیات تحقیق

۱. بین سرمایه اجتماعی و تحرک اجتماعی رابطه معنی دار وجود دارد.
۲. با افزایش میزان مشارکت اجتماعی در جامعه مطالعاتی بر میزان تحرک اجتماعی افراد افزوده می‌شود.

¹ Fukuyama

² Bart

³ Wellman

۳. با افزایش میزان انسجام اجتماعی و پیوند گروهی در جامعه مطالعاتی بر میزان تحرک اجتماعی افراد افزوده می‌شود.
۴. با افزایش میزان اعتماد اجتماعی در جامعه مطالعاتی بر میزان تحرک اجتماعی افراد افزوده می‌شود.
۵. بین متغیرهای زمینه‌ای و تحرک اجتماعی در جامعه مطالعاتی رابطه معنی‌دار وجود دارد.

تعریف نظری و عملیاتی متغیرها

سرمایه اجتماعی^۱

تعریف نظری: از نظر کلمن سرمایه اجتماعی با کارکردش تعریف می‌شود. به نظر او سرمایه اجتماعی هنگامی ایجاد می‌شود که روابط میان اشخاص به شیوه‌ای تغییر یابد که کنش را آسان سازد. بنابراین سرمایه اجتماعی یک شی واحد نیست بلکه جنبه‌های متفاوت ساختار اجتماعی را در بر می‌گیرد که کنش جمعی و فردی را ترویج می‌نماید (چلبی و مبارکی، ۱۳۸۴: ۲۱). سرمایه اجتماعی در این پژوهش در سه محور مشارکت اجتماعی^۲، انسجام اجتماعی و پیوند گروهی^۳ و اعتماد اجتماعی^۴ مورد سنجش قرار گرفته است.

مشارکت اجتماعی

تعریف نظری: مشارکت به معنای شرکت فعالانه افراد در حیات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی و به طور کلی در تمامی ابعاد حیات است (ساروخانی، ۱۳۷۸: ۵۲۱). مشارکت اجتماعی دلالت بر گسترش روابط بین گروهی در قالب انجمن‌های داوطلبانه، باشگاه‌ها، اتحادیه‌ها و گروه‌هایی دارد که معمولاً خصلتی محلی و غیردولتی دارند، که در قالب سیاست‌های اجتماعی، مشارکت و درگیر ساختن مردم در فرایندهای اجتماعی مختلف را هدف خود می‌دانند (غفاری، ۱۳۸۰: ۱۰).

تعریف عملیاتی: مشارکت اجتماعی به وسیله ۷ گویه «در کارهای جمعی محله شرکت می‌نمایم-در برنامه‌هایی که همسایگان و دوستان اعلام می‌کنند مشارکت می‌کنم-در برنامه‌های کاری همکاران و یا دوستان معمولاً مشارکت می‌کنم-کارهای مشترکی که مستلزم همکاری با دیگران است را انجام می‌دهم-اگر مشکلی در شهر و محله پیش آید به هر طریقی در رفع مشکل کمک و مشارکت می‌کنم-در انجمن‌ها و گروه‌های داوطلبانه شرکت دارم-در انجمن‌های صنفی، ورزشی، ادبی، حزبی و.. عضو هستم» سنجیده شده است.

انسجام اجتماعی و پیوند گروهی

تعریف نظری: آلن بیرو در رابطه با انسجام اجتماعی عقیده دارد: انسجام یا همبستگی اجتماعی معمولاً مفهومی را می‌رساند که بر پایه ی آن در سطح یک گروه یا یک جامعه، اعضا به یکدیگر وابسته اند و به طور متقابل به یکدیگر نیازمند می‌باشند. انسجام اجتماعی همچنین نوعی احساس ارتباط، گرایش و تعامل با دیگران است و منظور از آن احساس مسئولیت متقابل بین چند نفر یا چند گروه است، که از آگاهی و اراده برخوردار باشند (بیرو، ۱۳۶۶: ۱۴).

تعریف عملیاتی: این مولفه سرمایه اجتماعی از طریق ۷ گویه «من در بیشتر مواقع روابط خوبی با دوستان و آشنایان دارم-اگر مشکلی برای هر یک از اعضای خانواده و یا دوستان رخ دهد معمولاً به خوبی همدردی می‌کنم-من اغلب تعامل مناسبی با همکاران و دوستانم ندارم-من همکاری و ارتباط با افراد دیگر را دوست دارم-من اغلب در مراسم و مهمانی‌های خانوادگی و فامیلی شرکت می‌نمایم-من بیشتر مواقع در مراسم‌های مختلف شرکت می‌کنم-من به ارتباط صمیمی با همکاران و دوستانم تمایل زیادی دارم» مورد سنجش قرار گرفته است.

¹ Social capital

² social participation

³ Group bond

⁴ social trust

اعتماد اجتماعی

تعریف نظری: گیدنز مفهوم اعتماد را با تعریفی که از فرهنگ آکسفورد انگلیسی به عاریت گرفته است آغاز می کند و اعتماد را به عنوان اطمینان یا اتکا به نوعی کیفیت، یا صفت و یا اطمینان به حقیقت عبارت یا گفته‌ای توصیف می کند. به اعتقاد وی مفهوم اطمینان و اتکا با هم مرتبط می باشند (گیدنز، ۱۳۷۷: ۳۷).

در تحقیق حاضر اعتماد اجتماعی در سه بعد فردی^۱، تعمیم یافته^۲ و نهادی^۳ بررسی شده است.

تعریف عملیاتی اعتماد فردی: اعتماد فردی توسط ۴ گویه «من به کمک اعضای خانواده و دوستانم در مواقع ضروری اطمینان دارم- من مطمئن هستم که آشنایان و دوستان هیچ گاه به ضرر من کاری انجام نمی دهند- هر گاه لازم باشد ضامن همکارانم می شوم چون به آنها اعتماد دارم- ظاهر و باطن دوستان من یکی است و در هنگام نیاز همیشه در کنار من هستند» سنجیده شده است.

تعریف عملیاتی اعتماد تعمیم یافته: اعتماد تعمیم یافته از طریق ۶ گویه «در جامعه ما اکثر مردم در معامله با دیگران درستکار هستند- خیلی از مردم به جز خود به هیچ فرد دیگری اهمیت نمی دهند- خیلی از افراد فقط به این علت با من دوست هستند که در مواقع نیاز از من کمک بگیرند- من به مردم کشورم تحت هر شرایطی اعتماد دارم- مردم ما اغلب نسبت به یکدیگر احساس مسوولیت نمی کنند- ظاهر و باطن مردم جامعه ما یکی است، به نظرم من در جامعه کنونی صداقت میان افراد بسیار کم شده است» مورد سنجش قرار می گیرد.

تعریف عملیاتی اعتماد نهادی: اعتماد نهادی از طریق ۵ گویه «من به عملکرد و تعهد مسوولین جامعه ام اعتماد دارم- به نظر من سیاست‌ها و تصمیماتی که مدیران و مسوولین می گیرند بیشتر در جهت منافع شخصی و حزبی آنان است- من به مطالب رسانه‌ها اغلب اعتماد نمی کنم- به نظر من قشرهای مختلف اجتماعی همچون پزشکان، قضات و... به خوبی به وظایف خود عمل می کنند- به نظر من درآمد و امکانات جامعه ما به صورت عادلانه بین مردم توزیع شده است» سنجیده می شود.

تحرك اجتماعی

تعریف نظری: اصطلاح تحرك اجتماعی به جابه جایی افراد از یک پایگاه اجتماعی به پایگاه اجتماعی دیگر اطلاق می شود. تحرك بین نسلی نوعی تحرك اجتماعی است که از نسلی به نسل دیگر رخ میدهد (کوئن، ۱۳۸۷: ۳۱۸). پیتریم سوروکین تحرك اجتماعی را اجتماعی شدن فرد در درون فضای اجتماعی تعریف می کند (نیک گهر، ۱۳۸۷: ۳۹۸).

تعریف عملیاتی: تحرك اجتماعی براساس وجه توزیعی و رابطه ای مورد بررسی قرار گرفته است. در وجه توزیعی تحرك شغلی و در وجه رابطه ای تحرك طبقاتی مطرح می باشد. بر این اساس مجموع ۵ متغیر شغل، درآمد، نوع خانه، محل سکونت و تحصیلات به عنوان متغیرهای تاثیرگذار در تحرك اجتماعی فرد تعیین گردید. برای سنجش تحرك اجتماعی فاصله ۱۰ ساله در خصوص تغییرات متغیرهای عنوان شده مد نظر قرار گرفته است.

چنانچه تفاضل نمره فرد نسبت به وضعیت شغلی و طبقاتی خود و یا وضعیت شغلی و طبقاتی پدر خویش تفاوتی نداشته باشد تحرك اجتماعی فرد و تحرك بین نسلی صفر، در واقع بدون تحرك خواهد بود. در تفاضل مثبت نسبت به وضعیت شغلی و طبقاتی خود و یا وضعیت شغلی و طبقاتی پدر خویش تحرك اجتماعی صعودی و در صورت تفاضل منفی تحرك اجتماعی نزولی خواهد بود.

روش تحقیق

با توجه به موضوع تحقیق و ماهیت مسئله از روش پیمایش به عنوان روشی بنیادی و مرسوم در مطالعات اجتماعی استفاده شده است.

جامعه آماری

در این تحقیق جامعه آماری شامل شهروندان شیرازی بالای ۳۵ سال می باشد که بر طبق سرشماری ۱۳۹۰، تعداد ۱۴۶۰۶۶۵ نفر هستند.

¹ Individual trust

² Generalized Trust

³ Institutional trust

نمونه آماری و حجم آن

در این تحقیق از میان جامعه آماری عنوان شده با استفاده از فرمول کوکران نمونه‌ای با حجم ۳۹۵ نفر انتخاب شده است:

$$n = \frac{\frac{i^2 pq}{d^2}}{1 + \frac{1}{N}(\frac{i^2 pq}{d^2} - 1)}$$

روش نمونه گیری

در تحقیق حاضر از روش نمونه گیری چند مرحله‌ای استفاده شده است: ابتدا شهر شیراز به ۵ حوزه جغرافیایی شمال، جنوب، شرق، غرب و مرکز تقسیم شد (نمونه گیری خوشه‌ای ساده) - انتخاب یک یا دو منطقه (بسته به جمعیت کلی آن منطقه) در آن حوزه و سپس انتخاب بلوک (نمونه گیری خوشه‌ای متناسب با حجم) - انتخاب خانوار داخل بلوک‌های انتخاب شده به روش نمونه گیری سیستماتیک - انتخاب یک فرد واجد شرایط داخل خانوار نمونه به روش نمونه گیری تصادفی ساده. در جدول شماره ۱ تعداد نمونه‌ها به تفکیک هر منطقه و حوزه نشان داده شده است:

جدول (۱): تعداد نمونه‌ها به تفکیک هر منطقه و حوزه

نام حوزه	مناطق انتخاب شده	جمعیت هر منطقه	سهم هر منطقه	نمونه هر منطقه
شمال	۱	۱۸۸۷۴۷	٪۲۷	۱۰۷
جنوب	۷	۱۴۰۸۰۹	٪۲۰	۸۰
شرق	۳	۱۵۰۷۸۷	٪۲۲	۸۶
غرب	۴	۱۸۰۹۴۷	٪۲۶	۱۰۳
مرکز	۸	۳۳۲۲۱	٪۵	۱۹
جمع	-	۶۹۴۵۱۱	۱۰۰	۳۹۵

روایی و پایایی مقیاس‌ها

مسئله اعتبار^۱ به منظور دست‌یابی به این که ابزار سنجش چه چیزی را می‌سنجد و تا چه اندازه از لحاظ سنجش موضوع کارا بوده است، اهمیت می‌یابد. برای بررسی میزان اعتبار، معیارهای زیادی وجود دارد: ۱- اعتبار ظاهری، ۲- اعتبار مرتبط با معیار، ۳- اعتبار محتوا و ۴- اعتبار سازه‌ای. که در این پژوهش نیز سنجش متغیرها به اعتبار صوری به طور خاص، بر تایید اهل فن و صاحب نظران تکیه شده است. مسئله دیگر، موضوع پایایی^۲ می‌باشد. یکی از روش‌های تعیین میزان پایایی گویه‌ها، روش آزمون آلفا کرونباخ در آزمون مقدماتی^۳، از طریق ۳۰ پرسشنامه گویه‌ها مورد آزمون پایایی قرار گرفتند. (جدول شماره ۲).

جدول (۲): ضریب پایایی مقیاس‌ها

متغیر	تعداد گویه	سطح سنجش	آلفا
تحرک اجتماعی	۵	فاصله ای-اسمی	۰.۶۹۹
سرمایه اجتماعی	۳۰	ترتیبی	۰.۸۰۷
تعداد گویه‌ها و پایایی آنها به تفکیک هر یک از مولفه‌های سرمایه اجتماعی			
مشارکت اجتماعی	۷	ترتیبی	۰.۸۱۷
پیوند گروهی	۷	ترتیبی	۰.۷۵۴
اعتماد اجتماعی	۱۶	ترتیبی	۰.۷۸۱

ابزار جمع آوری اطلاعات

جهت گردآوری داده‌ها از پرسشنامه محقق ساخته به عنوان عمده‌ترین ابزار جمع آوری اطلاعات در مطالعات اجتماعی با روش پیمایش استفاده شده است. پرسشنامه تنظیمی متشکل از ۳۵ سوال و گویه می‌باشد.

1 . Validity

2 . Reliability

3 . Pre Test

یافته های تحقیق

از مجموع ۳۹۵ نفر جامعه مورد مطالعه در این تحقیق ۵۰/۹ درصد را مردان و ۴۹/۱ درصد را زنان تشکیل داده‌اند. بیشترین درصد جمعیت نمونه در رده سنی ۳۵-۴۵ سال (۳۷/۷ درصد) قرار داشته‌اند. از میان پاسخگویان ۳۳/۹ درصد افراد مجرد، ۶۱٪ درصد متأهل، ۳/۵ درصد از همسر خود جدا شده و ۱/۵ درصد نیز همسرشان فوت شده بوده‌اند. همچنین ۴۹/۳ درصد جمعیت نمونه دارای تحصیلات دانشگاهی و ۵۰/۷ درصد افراد دارای تحصیلات دیپلم و کمتر از دیپلم بوده‌اند. ۶۷/۱ درصد پاسخگویان فعال و در مقابل ۳۲/۹ درصد غیرفعال بوده‌اند.

توصیف متغیرهای اصلی تحقیق

اطلاعات جدول شماره (۳) نشان می‌دهد میانگین سرمایه اجتماعی (۲/۶۲)، میانگین اعتماد اجتماعی (۲/۰۶)، میانگین مشارکت اجتماعی (۲/۲۸) و میانگین پیوند گروهی (۲/۳۶) به دست آمده است. در نتیجه می‌توان گفت در بین ابعاد سرمایه اجتماعی در جامعه مطالعاتی میانگین بعد اعتماد اجتماعی در سطح پایین تری قرار داشته است.

جدول (۳): درصد فراوانی و میانگین سرمایه اجتماعی و مولفه‌های آن

متغیر	زیاد	متوسط	کم	میانگین
سرمایه اجتماعی	۶۵/۶	۳۰/۸	۳/۶	۲/۶۲
اعتماد اجتماعی	۲۳/۹	۵۸/۵	۱۷/۶	۲/۰۶
مشارکت اجتماعی	۴۱/۳	۴۶/۳	۱۲/۴	۲/۲۸
پیوند گروهی	۴۹/۱	۳۸/۷	۱۲/۲	۲/۳۶

اطلاعات جدول شماره (۴) نشان می‌دهد میانگین تحرک اجتماعی در میان جمعیت نمونه کمتر از حد متوسط می‌باشد (۱/۷۵).

جدول (۴): درصد فراوانی و میانگین تحرک اجتماعی

متغیر	زیاد	متوسط	کم	میانگین
تحرک اجتماعی	۱۳/۴	۳۲/۱	۴۵/۵	۱/۷۵

آزمون فرضیه‌های تحقیق

فرضیه ۱- بین سرمایه اجتماعی و تحرک اجتماعی رابطه معنی‌دار وجود دارد.

اطلاعات جدول شماره (۵) نشان می‌دهد که بر اساس سطح معنی‌داری مفروضه و ضریب پیرسون محاسبه شده بین سرمایه اجتماعی و تحرک اجتماعی (۰/۲۳۴) همبستگی معنی‌دار و مثبت وجود دارد. می‌توان نتیجه گرفت فرض H_1 مبنی بر وجود رابطه میان دو متغیر مورد تایید قرار می‌گیرد.

جدول (۵): همبستگی دو متغیره بین سرمایه اجتماعی و تحرک اجتماعی

سطح معنی‌داری	مقدار ضریب همبستگی
۰/۰۵	۰/۲۳۴

فرضیه ۲- با افزایش میزان مشارکت اجتماعی در جامعه مطالعاتی بر میزان تحرک اجتماعی افراد افزوده می‌شود.

اطلاعات جدول شماره (۶) نشان می‌دهد که بر اساس سطح معنی‌داری مفروضه و ضریب پیرسون محاسبه شده بین مشارکت اجتماعی و تحرک اجتماعی همبستگی معنی‌دار وجود ندارد. می‌توان نتیجه گرفت فرض H_0 مبنی بر وجود رابطه میان دو متغیر مورد تایید قرار می‌گیرد.

جدول (۶): همبستگی دو متغیره بین مشارکت اجتماعی و تحرک اجتماعی

سطح معنی‌داری	مقدار ضریب همبستگی
۰/۰۵۹	۰/۲۴۲

فرضیه ۳- با افزایش میزان پیوند گروهی در جامعه مطالعاتی بر میزان تحرک اجتماعی افراد افزوده می‌شود.

اطلاعات جدول شماره (۷) نشان می‌دهد که بر اساس سطح معنی‌داری مفروضه و ضریب پیرسون محاسبه شده بین پیوند گروهی و تحرک اجتماعی همبستگی معنی‌دار و مثبت وجود دارد. می‌توان نتیجه گرفت فرض H_1 مبنی بر وجود رابطه میان دو متغیر مورد تایید قرار می‌گیرد.

جدول (۷): همبستگی دو متغیره بین پیوند گروهی و تحرک اجتماعی

مقدار ضریب همبستگی	سطح معنی داری	
۰/۱۶۸	۰/۰۰۱	تحرک اجتماعی و پیوند گروهی

فرضیه ۴- با افزایش میزان اعتماد اجتماعی در جامعه مطالعاتی بر میزان تحرک اجتماعی افراد افزوده می‌شود. اطلاعات جدول شماره (۸) نشان می‌دهد که بر اساس سطح معنی داری مفروضه و ضریب پیرسون محاسبه شده بین اعتماد اجتماعی و تحرک اجتماعی همبستگی معنی دار و مثبت وجود دارد. می‌توان نتیجه گرفت فرض H_1 مبنی بر وجود رابطه میان دو متغیر مورد تایید قرار می‌گیرد.

جدول (۸): همبستگی دو متغیره بین اعتماد اجتماعی و تحرک اجتماعی

مقدار ضریب همبستگی	سطح معنی داری	
۰/۱۳۶	۰/۰۰۷	تحرک اجتماعی و اعتماد اجتماعی

فرضیه ۵- متغیرهای فردی و زمینه‌ای افراد همچون سن، جنس، وضعیت مهاجرت، وضعیت تأهل، منطقه مسکونی، تحصیلات، قومیت و وضعیت فعالیت با تحرک اجتماعی آنان رابطه دارند.

سن / اطلاعات جدول شماره (۹) نشان می‌دهد در سطح اطمینان ۹۹ درصد و با استفاده از ضریب پیرسون، بین سن و تحرک اجتماعی همبستگی وجود دارد ($r = .۸۶۳$). همچنین رابطه میان دو متغیر معکوس نشان داده شده است. به عبارتی با افزایش سن در جامعه مطالعاتی، تحرک اجتماعی کاهش می‌یابد. در نتیجه در خصوص سن و تحرک اجتماعی، فرض H_1 مبنی بر وجود رابطه میان دو متغیر مورد تایید قرار می‌گیرد.

جدول (۹): همبستگی دو متغیره بین سن و تحرک اجتماعی

مقدار ضریب همبستگی	سطح معنی داری	
-۰/۸۶۳	۰/۰۰۱	تحرک اجتماعی و سن

وضعیت تأهل / چنانکه اطلاعات جدول شماره (۱۰) از طریق تحلیل واریانس (F) نشان می‌دهد بین وضعیت تأهل و تحرک اجتماعی تفاوت معنی دار وجود ندارد. مقدار سطح معنی داری (Sig) در هر دو متغیر نیز بیشتر از ۰/۰۵ می‌باشد که عدم رابطه بین متغیرها را نشان می‌دهد. در نتیجه فرض H_0 مبنی بر عدم وجود رابطه میان متغیرها مورد تایید قرار می‌گیرد.

جدول (۱۰): تحلیل واریانس متغیرهای وضعیت تأهل و تحرک اجتماعی

متغیر	منبع تغییر	مجموع مجذورات	درجه آزادی	تخمین واریانس	F	سطح معنی داری
تحرک اجتماعی	بین گروهی	۹۴۷	۳	۳۱۶	۱,۰۲۷	۰,۳۸۱
	درون گروهی	۱۲۰,۲۶۹	۳۹۱	۳۰۸		
	کل	۱۲۱,۲۱۷	۳۹۴			

منطقه مسکونی / چنانکه در جدول شماره (۱۱) از طریق تحلیل واریانس (F) نشان داده شده است بین منطقه مسکونی و تحرک اجتماعی رابطه معنی دار وجود دارد. مقدار سطح معنی داری (Sig) نیز به علت آنکه کمتر از ۰/۰۵ می‌باشد وجود رابطه را تایید می‌کند. در نتیجه در خصوص منطقه مسکونی و تحرک اجتماعی، فرض H_1 مبنی بر وجود رابطه میان دو متغیر مورد تایید قرار می‌گیرد.

جدول (۱۱): تحلیل واریانس متغیرهای منطقه مسکونی و تحرک اجتماعی

متغیر	منبع تغییر	مجموع مجذورات	درجه آزادی	تخمین واریانس	F	سطح معنی داری
تحرک اجتماعی	بین گروهی	۷۸,۱۶۵	۴	۱۹,۵۴۱	۱۷۷,۰۳۶	۰,۰۰۰
	درون گروهی	۴۳,۰۵۲	۳۹۰	۰,۱۱۰		
	کل	۱۲۱,۲۱۷	۳۹۴			

با توجه به اطلاعات جدول شماره (۱۲) افرادی که در منطقه غرب زندگی می‌کرده‌اند از میانگین تحرک بیشتری برخوردار بوده‌اند (۰,۳۵۸).

جدول (۱۲): میانگین مناطق مختلف در زمینه تحرک اجتماعی

میانگین	تعداد	منطقه مسکونی
۲,۲۴۸	۱۰۷	منطقه شمال
۲,۴۴۶	۸۶	منطقه شرق
۲,۷۱۴	۱۰۳	منطقه غرب
۲,۴۰۵	۸۰	منطقه جنوب
۲,۴۶۲	۱۹	منطقه مرکز

وضعیت فعالیت / چنانکه اطلاعات جدول شماره (۱۳) از طریق تحلیل واریانس (F) نشان می‌دهد بین وضعیت فعالیت و تحرک اجتماعی رابطه معنی دار و مثبت مشاهده می‌شود. سطح معنی داری نیز به علت آنکه کمتر از ۰/۰۵ می‌باشد وجود رابطه را تایید می‌کند. به عبارتی هر چه افراد از نظر شغلی در سطح بهتری قرار داشته باشند تحرک اجتماعی آنان بیشتر خواهد بود. در نتیجه فرض H₁ مورد پذیرش قرار می‌گیرد.

جدول (۱۳): تحلیل واریانس متغیرهای شغل و تحرک اجتماعی

متغیر	منبع تغییر	مجموع مجدورات	درجه آزادی	تخمین واریانس	F	سطح معنی داری
تحرک اجتماعی و شغل	بین گروهی	۲۰,۳,۱۴۰	۸	۲۵,۳۹۳	۲,۳۰۵	۰,۲۰
	درون گروهی	۴۱۳۰,۵۴۴	۳۷۵	۱۱,۰۱۵		
	کل	۴۳۳۳,۶۸۵	۳۸۳			

تحصیلات / چنانکه اطلاعات جدول شماره (۱۴) از طریق تحلیل واریانس (F) نشان می‌دهد بین تحصیلات و تحرک اجتماعی تفاوت معنی دار وجود دارد. به عبارتی با افزایش تحصیلات تحرک اجتماعی نیز افزایش می‌یابد. مقدار سطح معنی داری (sig) کمتر از ۰/۰۵ می‌باشد و در نتیجه فرض H₁ مبنی بر وجود رابطه میان متغیرها مورد تایید قرار می‌گیرد.

جدول (۱۴): تحلیل واریانس متغیرهای تحصیلات و تحرک اجتماعی

متغیر	منبع تغییر	مجموع مجدورات	درجه آزادی	تخمین واریانس	F	سطح معنی داری
تحصیلات و تحرک اجتماعی	بین گروهی	۱۸,۴۶۴	۵	۳,۶۹۳	۱۳,۹۸۰	۰,۰۰۰
	درون گروهی	۱۰۲,۷۵۲	۳۸۹	۰,۲۶۴		
	کل	۱۲۱,۲۱۷				

برای نشان دادن تفاوت گروه‌های مختلف تحصیلی در زمینه تحرک اجتماعی از میانگین استفاده شده است. اطلاعات جدول شماره (۱۵) نشان می‌دهد در جامعه مطالعاتی بیشترین میانگین تحرک اجتماعی مربوط به مقطع تحصیلی کارشناسی می‌باشد (۲/۹۸۴) و پس از آن نیز با اندکی تفاوت مقطع کارشناسی ارشد مطرح است با میانگین (۲/۸۹۳). در واقع نمونه مطالعاتی که در این دو مقطع تحصیلی بوده‌اند نسبت به سایر گروه‌های تحصیلی تحرک بیشتری داشته‌اند.

جدول (۱۵): میانگین گروه‌های مختلف تحصیلی در زمینه تحرک اجتماعی

میانگین	تعداد	تحصیلات
۲,۰۲۸	۷	بی سواد
۲,۴۰۰	۲۹	کمتر از دیپلم
۲,۵۵۸	۱۶۳	دیپلم
۲,۷۶۱	۵۷	کاردانی
۲,۹۸۴	۹۲	کارشناسی
۲,۸۹۳	۴۷	کارشناسی ارشد
۲,۷۰۵	۳۹۵	جمع کل

قومیت / چنانکه اطلاعات جدول شماره (۱۶) از طریق تحلیل واریانس (F) نشان می‌دهد بین قومیت و تحرک اجتماعی تفاوت معنی دار وجود ندارد. مقدار سطح معنی داری (sig) بیش از ۰/۰۵ می‌باشد. در نتیجه فرض H₀ مبنی بر عدم وجود رابطه بین متغیرها مورد تایید قرار می‌گیرد.

جدول (۱۶): آنالیز واریانس متغیرهای قومیت و تحرک اجتماعی

متغیر	منبع تغییر	مجموع مجذورات	درجه آزادی	تخمین واریانس	F	سطح معنی داری
تحرک اجتماعی و قومیت	بین گروهی	۴۲,۲۳۵	۳	۱۴,۰۷۸	۱,۲۴۷	.۲۹۳
	درون گروهی	۴۲۹۱,۴۵۰	۳۸۰	۱۱,۲۹۳		
	کل	۴۳۳۳,۶۸۵	۳۸۳			

جنس / اطلاعات جدول شماره (۱۷) و سطح معنی داری نشان می دهد بین جنس پاسخگویان و تحرک اجتماعی رابطه معنی داری وجود دارد. بنابراین فرض H_1 مبنی بر وجود رابطه بین متغیر جنس و تحرک اجتماعی تأیید می شود. مقایسه میانگین ها نشان می دهد مردان از نظر تحرک اجتماعی دارای میانگین بیشتری (۲,۸۱) نسبت به زنان (۲,۵۹) بوده اند.

جدول (۱۷): رابطه بین جنس و تحرک اجتماعی

متغیر مستقل	متغیر وابسته	آزمون Leven جهت همگنی واریانس ها			آزمون t	
جنس	تحرک اجتماعی	F	سطح معنی داری	t	درجه آزادی	معنی داری دو
						تفاوت میانگین
						با فرض همگن بودن واریانس
		۱۶,۷۶۸	۰,۰۰۰	۳,۹۴۱	۳۹۳	۰,۰۰۰
		با فرض نا همگن بودن واریانس		۳,۹۶۰	۳۷۲	۰,۰۰۰

وضعیت مهاجرت / با توجه به اطلاعات جدول شماره (۱۸) و سطح معنی داری، بین وضعیت مهاجرت و تحرک اجتماعی رابطه معنی دار وجود دارد. بنابراین فرض H_1 مبنی بر وجود رابطه میان دو متغیر را تایید می کند.

جدول شماره ۱۸: رابطه بین وضعیت مهاجرت و تحرک اجتماعی

متغیر مستقل	متغیر وابسته	آزمون Leven جهت همگنی واریانس ها			آزمون t	
وضعیت مهاجرت	تحرک اجتماعی	F	سطح معنی داری	t	درجه آزادی	معنی داری دو
						تفاوت میانگین
						با فرض همگن بودن واریانس
		۰,۵۸	۰,۰۰۰	۰,۱۷۰	۳۸۲	۰,۰۰۰
		با فرض نا همگن بودن واریانس		۰,۱۷۳	۲۲۵۱/۱۵۲	۰,۰۰۰

تحلیل رگرسیون چند گانه^۱

مقدار ضریب تعیین در جدول شمار (۱۹) نشان می دهد که در خصوص تحرک اجتماعی ۴۷ درصد تغییرات به وسیله متغیرهای مستقل وارد شده در تحلیل قابل تبیین می باشد و ما بقی به سایر عوامل مربوط می شود که در این پژوهش سنجیده نشده است.

جدول (۱۹): ضریب تعیین پیش بینی کننده تحرک اجتماعی

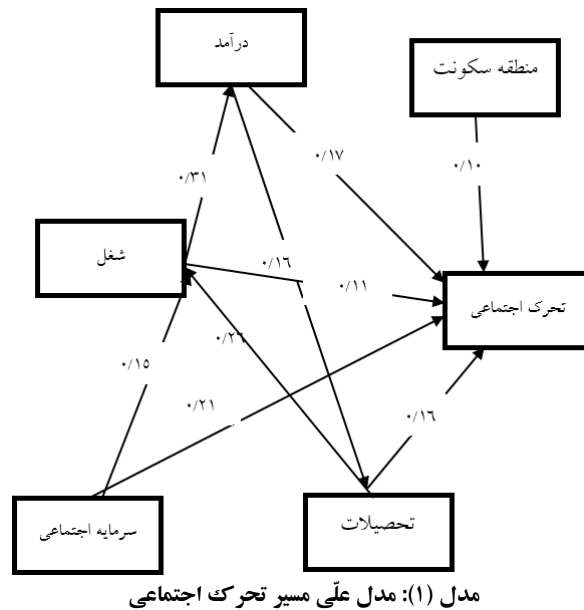
متغیر	R	Rsquare
تحرک اجتماعی	.۶۷	.۴۷

تحلیل مسیر^۲ تحرک اجتماعی

چنانکه نمودار تحلیل مسیر نشان می دهد سرمایه اجتماعی دارای بیشترین اثر کلی بر تحرک اجتماعی است (۰/۲۱) و در تبیین واریانس تحرک اجتماعی دارای بیشترین قدرت می باشد.

¹ Multiple Regression Analysis

² Path Analysis

نتیجه گیری

تحرک اجتماعی، به معنای حرکت افراد و گروه‌ها بین موقعیت‌های اجتماعی و اقتصادی مختلف از جمله مسائل اجتماعی است که به دلایل اجتماعی، سیاسی و اقتصادی و نیز گسترده بودن دامنه آن در زندگی روزمره اکثریت جامعه در اعصار مختلف تاریخی و در جوامع مختلف مورد توجه صاحب‌نظران و متفکران در حوزه جامعه‌شناسی بوده است. در جوامع کنونی با توجه به تغییرات ایجاد شده اهمیت موضوع تحرک اجتماعی به عنوان معیار عدالت اجتماعی افزایش یافته و از آن به عنوان شاخصی از فرصت‌ها در جهانی که پیامدهای برابری ندارد یاد می‌شود. بی تردید تحرک اجتماعی چنانچه به درستی صورت نگیرد می‌تواند آسیب‌ها و پیامدهای منفی در ساختار کلی نظام اجتماعی و همچنین در سطح فردی به دنبال داشته باشد. این پژوهش به روش کمی و پیمایش و با نمونه‌ای به تعداد ۳۹۵ نفر از شهروندان ۳۵ سال به بالای شهر شیراز انجام شده است. در این تحقیق مناطق شهر شیراز به پنج حوزه شمال، جنوب، غرب، شرق و مرکز تقسیم شده اند (نمونه‌گیری خوشه‌ای ساده). سپس در هر حوزه متناسب با حجم جمعیت (نمونه‌گیری متناسب با حجم) تعداد نمونه انتخاب گردید. پس از آن در هر حوزه مناطقی به شکل تصادفی ساده انتخاب شدند که در مجموع ۵ منطقه تعیین گردید. جهت جمع‌آوری داده‌ها در هر منطقه بلوک‌هایی انتخاب و به شیوه نمونه‌گیری سیستماتیک (انتخاب خانوار) و نمونه‌گیری تصادفی ساده (انتخاب فرد پاسخگو) پرسشنامه‌ها تکمیل گردید. در این تحقیق جهت سنجش تاثیر سرمایه اجتماعی بر تحرک اجتماعی از نظریه بورديو استفاده شده است و بر این اساس سرمایه اجتماعی در سه بعد مشارکت اجتماعی، اعتماد اجتماعی و انسجام اجتماعی و پیوند گروهی مورد بررسی قرار گرفت.

نتایج به دست آمده در بخش توصیفی نشان داد در میان جامعه مطالعاتی میانگین سرمایه اجتماعی ۲/۶۲ می باشد و میانگین مولفه‌های این شاخص برای اعتماد اجتماعی ۲/۰۶، برای مشارکت اجتماعی ۲/۲۹ و برای پیوند گروهی ۲/۳۶ به دست آمد. با توجه به نتایج می‌توان عنوان کرد میانگین اعتماد اجتماعی نسبت به سایر مولفه‌ها در جامعه مطالعاتی پایین‌تر بوده است. در بخش تحلیل و آزمون فرضیات نتایج تحقیق نشان داد بین سرمایه اجتماعی و تحرک اجتماعی با استفاده از سطح معنی‌داری (sig) و ضریب پیرسون (۲) همبستگی معنی دار وجود دارد و در نتیجه فرض H_1 مبنی بر وجود رابطه میان دو متغیر مورد تایید قرار گرفت. البته در میان ابعاد سرمایه اجتماعی بین مشارکت اجتماعی و تحرک اجتماعی همبستگی معنی دار به دست نیامد، ولیکن دو بعد دیگر این نوع سرمایه یعنی پیوند گروهی (۱۶۸ = r) و اعتماد اجتماعی (۱۳۶ = r). با تحرک اجتماعی دارای همبستگی مثبت و معنی دار بوده‌اند. البته در بیشتر نظریات نیز به تاثیر دو متغیر پیوند گروهی و اعتماد اجتماعی اشاره شده است چرا که چنانکه بورديو نیز اشاره می‌نماید افراد با سرمایه‌گذاری بر روابط گروهی، وضعیت اقتصادی خود را در یک فضای اجتماعی سلسله‌مراتبی بهبود می‌بخشند. این موضوع در

نظریه ولمن نیز به صراحت اشاره شده است. از نظر او زمانی که فرد به برقراری ارتباط با انواع شبکه‌های اجتماعی می‌پردازد قادر خواهد بود کمک‌ها و حمایت‌های متنوعی را از اعضای شبکه‌اش دریافت کند. ولی مشارکت اجتماعی از آنجا که باعث ارتباطات عمقی و دامنه‌دار نمی‌شود و برخی اوقات سطحی و گذرا است و نمی‌تواند حمایت‌هایی را برای فرد در کسب جایگاه‌های اجتماعی ایجاد نماید.

درخصوص ارتباط میان متغیرهای فردی و زمینه‌ای با تحرک اجتماعی نتایج تحقیق نشان داد بین متغیر سن و تحرک اجتماعی همبستگی معنی‌دار و معکوس وجود دارد. به عبارتی با افزایش سن در جامعه مطالعاتی، تحرک اجتماعی کاهش می‌یابد. بین منطقه مسکونی و تحرک اجتماعی رابطه معنی‌دار نشان داده شد. نتایج نشان داد افرادی از جامعه مطالعاتی که در منطقه غرب زندگی می‌کرده‌اند از میانگین تحرک اجتماعی بیشتری برخوردار بوده‌اند (۰,۳۵۸). از طریق تحلیل واریانس (F) نشان داده شد بین وضعیت فعالیت و تحرک اجتماعی رابطه معنی‌دار و مثبت وجود دارد به طوری که افراد فعال نسبت به افراد غیر فعال از تحرک اجتماعی بیشتری برخوردار بوده‌اند. از طریق تحلیل واریانس (F) نشان داده شد بین تحصیلات و تحرک اجتماعی تفاوت معنی‌دار وجود دارد. به عبارتی با افزایش تحصیلات، تحرک اجتماعی نیز افزایش می‌یابد و در نتیجه فرض H_1 مبنی بر وجود رابطه میان دو متغیر مورد تایید قرار گرفت. در خصوص رابطه بین جنس پاسخگویان و تحرک اجتماعی نتایج تحقیق حاکی از رابطه معنی‌دار میان دو متغیر بود. مقایسه میانگین‌ها نشان داد مردان از نظر تحرک اجتماعی دارای میانگین بیشتری (۲,۸۱) نسبت به زنان (۲,۵۹) بوده‌اند. در خصوص تاثیر سرمایه اجتماعی بر تحرک اجتماعی تحقیق پژوهشگرانی همچون زارع و لطفی (۱۳۹۲)، لطفی، (۱۳۸۷)، میترا^۱ (۲۰۰۷)، مو^۲ (۲۰۰۳) نیز به رابطه این دو متغیر اشاره داشته‌اند. تاثیر پایگاه اجتماعی - اقتصادی خانواده و تحصیلات بر تحرک اجتماعی نیز در تحقیق زارع و لطفی (۱۳۹۲) نشان داده شده است. نتایج تحقیق همچنین تایید کننده نظریه بورديو در خصوص تاثیر سرمایه اجتماعی بر تحرک اجتماعی می‌باشد.

مقدار R^2 نشان داد که در خصوص تحرک اجتماعی ۴۷ درصد تغییرات به وسیله متغیرهای مستقل وارد شده در تحلیل قابل تبیین می‌باشد و ما بقی به سایر عوامل مربوط می‌شود که در این پژوهش سنجیده نشده است. تحلیل مسیر نشان می‌دهد سرمایه اجتماعی دارای بیشترین اثر کلی بر تحرک اجتماعی است (۰/۲۱) و در تبیین واریانس تحرک اجتماعی دارای بیشترین قدرت تبیین می‌باشد.

پیشنهادات حاصل از تحقیق

■ چنانکه نتایج تحقیق نشان داد سرمایه اجتماعی به ویژه در مولفه پیوند فرد با گروه‌های اجتماعی می‌تواند در تحرک اجتماعی وی تاثیر بسیاری باشد. در شرایط فعلی جامعه باید برنامه ریزی شود تا دامنه ارتباطی افراد در سنین مختلف و به ویژه در سنین نوجوانی و جوانی که مسیر آینده فرد ترسیم می‌گردد در گروه‌های مختلف اجتماعی گسترش یابد و افراد بتوانند با افزایش دامنه ارتباطات خود در کسب موقعیت‌های جدید قدم بردارند. باید فرصت‌هایی فراهم شود تا با توجه به نیاز گروه‌های مختلف جمعیتی افراد به شناخت و عضویت در گروه‌های مختلفی که با توجه به شرایط افراد موثر هستند هدایت گردند تا آنها بتوانند به عنوان یک نیروی کمکی و هدایت کننده در مسیر آینده فرد قرار گیرند. این گروه‌ها و افراد می‌توانند از طریق کمک‌های غیررسمی خود باری از دوش نظام اجتماعی نیز در جهت حل مشکلاتی همچون اشتغال بردارند لیکن برای تاثیرگذاری این گروه‌ها و ارتباط بیشتر افراد در گروه‌های مختلف جمعیتی، نظام اجتماعی باید برنامه مناسب و عملیاتی داشته باشد تا بتواند به گونه‌ای سازنده در این زمینه اقدام نماید. به عنوان مثال مسوولان سازمان‌های

¹ Mitra

² Mouw

فرهنگی و هنری، فنی و حرفه ای و نظام آموزشی باید برنامه هایی در جهت تقویت استعدادیابی و قرار دادن افراد با استعدادهای مشابه طراحی و اجرا نمایند و به شیوه های مختلف در ترغیب مخاطبان سعی و تلاش نمایند.

- باید در گروه های مختلف جمعیتی زمینه سازی لازم جهت ارتباطات گروهی و علاقمندی جهت حضور در برنامه های جمعی و ایجاد حس همگرایی و کنش متقابل صورت گیرد تا از این طریق همبستگی بیشتری در میان افراد جامعه ایجاد شود که خود کارکردهای موثری در سطوح خرد و کلان خواهد داشت. به عنوان مثال کانون های فرهنگی محلات و سازمان هایی چون شهرداریها و موسسات آموزشی برنامه هایی در زمینه های علمی، هنری، آموزشی و... در جهت ارتباطات افراد برگزار نمایند
- با زمینه سازی و گسترش انجمن ها، موسسات به ویژه موسسات مردم نهاد در گروه های مختلف جمعیتی و تشویق افراد به حضور در موسسات ایجاد شده می توان سرمایه اجتماعی را در جامعه ارتقاء داد که این موضوع به واسطه حمایت ها و دایره ارتباطی که برای افراد ایجاد می نماید باعث می شود آسیب های اجتماعی کمتر شود و از سویی افراد به جهت ارتباطات از فرصت های بیشتری جهت حضور در موقعیت های اجتماعی مختلف برخوردار شوند.
- در مطالعه تحقیقات انجام شده در خصوص تحرك اجتماعی یکی از مشکلات موجود به مفهوم سازی و طرح های طبقه بندی بر می گردد. بنابراین برای اینکه نتایج تحقیقات را بتوان با هم مقایسه کرد و به تعمیم های نظری رسید و روندهای اجتماعی را در حوزه قشر بندی و تحرك اجتماعی کشف نمود پیشنهاد می شود مفاهیم توسط محققان به خوبی تعریف گردد.
- با توجه به اینکه تحقیقات انجام شده در رابطه با موضوع بیشتر کمی بوده است پیشنهاد می شود ضمن انجام فراتحلیلی با روش های کیفی نیز این موضوع مورد بررسی قرار گیرد تا نتایج و اطلاعات عمیق تری حاصل شود.
- تکرار مطالعات به روایی و پایایی تحقیق و اطمینان از خلوص یافته ها کمک می کند.

منابع

۱. الوانی و شیروانی، علیرضا (۱۳۸۲)، سرمایه اجتماعی اصل محوری توسعه، ماهنامه تدبیر، شماره ۱۴۷.
۲. بیرو، آلن (۱۳۶۶)، فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه: باقر ساروخانی، تهران، کیهان.
۳. پاتنام، روبرت (۱۳۸۰)، دموکراسی و سنت های مدنی، ترجمه: محمد تقی دلفروز، نشر روزنامه سلام.
۴. تقوی، نعمت الله (۱۳۸۹)، جامعه شناسی روستایی، تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور، چاپ ششم.
۵. توسلی، غلامعباس و موسوی، مرضیه (۱۳۸۲)، سرمایه در نظریات کلاسیک و جدید با تاکید بر نظریه های سرمایه اجتماعی، نامه علوم اجتماعی، زمستان، شماره ۲۶، ص ۱۰.
۶. چلبی، مسعود. مبارکی، محمد (۱۳۸۴)، تحلیل رابطه سرمایه اجتماعی و جرم در سطوح خرد و کلان، مجله جامعه شناسی ایران، دوره ششم، شماره ۲، صص ۴۴-۳.
۷. رفیع پور، فرامرز (۱۳۹۲)، آنا تومی جامعه، مقدمه ای بر جامعه شناسی کاربردی، تهران: شرکت سهامی انتشار.
۸. زارع، بیژن و لطفی، مهوش (۱۳۹۲)، «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر تحرك اجتماعی بین نسلی در شهر کرمانشاه»، مسائل اجتماعی ایران، سال چهارم، شماره ۱، صص ۱۳۹-۱۱۳.
۹. ساروخانی، باقر (۱۳۷۸)، پیمایش در تحقیقات اجتماعی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

تبیین جامعه‌شناختی سهم سرمایه اجتماعی در تحرک اجتماعی / ۱۱۳

۱۰. غفاری، زهرا (۱۳۹۴)، بررسی و تبیین تحرک اجتماعی میان نسلی بر سرمایه فرهنگی عینیت یافته بوردیو (مورد مطالعه شهروندان ۳۰ تا ۵۴ ساله شهر گرگان). مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، بهار و تابستان، صص ۱۹۷-۲۱۶.
۱۱. فوکویاما، فرانسیس (۱۳۸۵)، پایان نظم: سرمایه اجتماعی و حفظ آن، ترجمه: غلامعباس توسلی، تهران، حکایت قلم نوین.
۱۲. فیلد، جان (۱۳۸۶)، سرمایه اجتماعی، ترجمه: غلامرضا غفاری، تهران، انتشارات کویر.
۱۳. کاظمی پور، شهلا (۱۳۷۸)، الگویی در تعیین پایگاه اجتماعی - اقتصادی افراد و سنجش تحرک اجتماعی با تکیه بر مطالعه موردی در شهر تهران، نامه علوم اجتماعی، شماره ۱۴، صص ۱۷۹-۱۳۹.
۱۴. کلمن، جیمز (۱۳۷۷)، «بنیادهای نظریه اجتماعی»، ترجمه: منوچهر صبوری، نشر نی.
۱۵. کوئن، بروس (۱۳۸۷)، مبانی جامعه‌شناسی، ترجمه: غلامعباس توسلی و رضا فاضل، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
۱۶. گیدنز، آنتونی (۱۳۷۷)، جامعه‌شناسی، ترجمه: صبوری کاشانی، تهران: نشر نی.
۱۷. لطفی، مژگان (۱۳۸۷)، بررسی سرمایه اجتماعی و فرهنگی با تحرک اجتماعی، مسائل اجتماعی ایران، سال چهارم، شماره ۱، تابستان، صص ۱۱۳-۱۳۹.
۱۸. مقدس، علی اصغر (۱۳۷۴)، ساختار شغلی و تحرک اجتماعی در استان‌های فارس و کهگیلویه و بویر احمد، مورد مطالعه شهرهای شیراز و یاسوج، پایان نامه دکتری دانشگاه تربیت مدرس.
۱۹. نورعلیان، یاور (۱۳۸۹)، رابطه سرمایه اجتماعی و تحرک اجتماعی در شهر تهران، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه بوعلی سینا.
۲۰. نیک‌گهر، عبدالحسین (۱۳۸۷)، مبانی جامعه‌شناسی، تهران: نشر توتیا.

1. Burt, Ronald (2000) "The Network structure of social capital. RS Burt. Research in organizational behavior 22, 345-423.
2. Bourdieu, Pierre (1986). The Forms of Capital 'in J. G. Richardson's Handbook for Theory and Research for Sociology of Education
3. Harker, R. (1990) "Education and Cultural Capital" in Harker, R., Mahar, C., & Wilkes, C., (eds), An Introduction to the Work of Pierre Bourdieu: The Practice of Theory, -Harper, R. (2001). "Social Capital: A review of the literature". Social Analysis and Reporting Division Office for National Statistics, 1-26.
4. Li yanjun & Savage, Mike & Ward, Alan (2008), "social mobility and social capital in contemporary Britain" The British journal of sociology, vol 59, Issue 30.
5. Mitra. Arup (2007), "social capital, livelihood and upward mobility" www.Elsevier.com
6. Mouw. Ted (2003), "social capital and finding a job : Do contacts matter" American sociological review, vol 68: 868-898
7. Winter, Ian (2000). Toward a Theorized understanding of Family life and Social capital
8. Wellman, Barry (1992) "which type of ties and networks provide what kinds of social support" advances in group processes, vol : 207- 235